

УДК 316.624.2

ПРОФЕСІЙНА МАРГІНАЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ

О. В. Бутиліна

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. І. Дзюби, 16, м. Харків, Україна, 61019,
elena_butylna@mail.ru*

У статті розглянуто передумови виникнення феномену професійної маргінальності студентства. Визначено його сутнісні характеристики, запропоновано типологію студентів за рівнем прояву професійної маргінальності. Зроблено висновок про вплив реформування системи вищої освіти в Україні на поширення феномену професійної маргінальності у студентському середовищі.

Ключові слова: професійна маргінальність, студентство, установка, первинна маргінальність, вторинна маргінальність.

В останні роки спостерігається посилення розриву між основними функціями вищої школи: освітньою та функцією професійної підготовки, і це, зокрема, зумовлено зникненням інституту розподілу молодих спеціалістів та працевлаштування випускників. Фахівці вищої школи з тривогою відзначають, що їхня праця є до певної міри даремною, оскільки значна частина студентів за різних причин не може або не хоче працювати за тією професією, яка відповідає освітній спеціальності.

XX сторіччя ознаменувалось суттєвою диференціацією та спеціалізацією освіти, що було наслідками процесу ускладнення та прискорення темпів виробництва. Все частіше на ринку праці стають затребуваними спеціалісти з глибокими знаннями у певній професійній галузі. Система освіти, яка раніше була здебільшого загальною, перетворюється на спеціалізовану і починає готувати фахівців для певних конкретних професій. Ми вважаємо, що поява самого феномену професійної маргінальності студентів зумовлена зростанням значимості освіти у суспільстві.

Актуальність дослідження проявів феномену професійної маргінальності студентів зумовлена тими реальними і масовими соціальними процесами, що, умовно кажучи, відбуваються на перетині освітньої та професійної функцій вищої школи, їх відповідної діяльності та векторів руху студентської молоді.

Проблемам освітньої нерівності, аналізу соціального становища і професійних орієнтацій молоді присвячені праці О. Балакіревої [1], С. Оксамитної [3; 4], Н. Паніної [5]. Деякі дослідники вивчають питання соціального самопочуття молоді, особливості формування її субкультури. Як окремий об'єкт дослідження виступає студентство в роботах А. Лантух [2], Л. Сокурянської [6; 7], Н. Федоренко [9] та ін.

Незважаючи на це, сьогодні не існує цілісної концепції професійної маргінальності студентства, не виокремлено сутнісних ознак прояву цього феномену в студентському

середовищі. Мета цієї статті – визначити явище професійної маргінальності студентства та типологізувати студентів за рівнем прояву ознак досліджуваного феномену.

Ми вважаємо, що феномен професійної маргінальності студентства доцільно розглядати в широкому й вузькому значенні.

Професійна маргінальність студентства, у широкому розумінні, може розглядатися як стан певної відокремленості (відчуженості) молоді від майбутньої професії. Цей феномен характеризує так звану природну маргінальність, тобто загальну непричетність та певну віддаленість молоді, яка навчається, від соціально-професійної сфери суспільства як загалом, так і від конкретної професійної групи зокрема. Адже об'єктивно ця соціальна група знаходиться поки що на периферії соціально-професійної площини. Навчання у ВНЗ є засобом придбання частки професійного капіталу, збільшення якого забезпечить просування молоді у напрямку до професійної групи. Студентству певною мірою притаманні невизначеність положення, нестійкість та несформованість власного професійного статусу, оскільки те положення, що займає студентська молодь у суспільстві в цей момент часу, передусім обумовлено соціальним статусом їхніх батьків.

У вузькому розумінні професійна маргінальність студентства – це особливий стан несформованості установки на професію, який знаходить своє вираження зокрема у ставленні до навчання й рівні академічної успішності та в тенденціях до зміни профілю професійної підготовки. В цьому контексті мова йде про так звану вторинну маргінальність. Зауважимо, що професійна маргінальність виступає показником ступеня віддаленості молоді людини від конкретного виду професійної діяльності. Сформованість установки на певну професію впливає на мотивацію навчання, рівень поінформованості щодо специфіки майбутньої професії визначає стійкість та однозначність професійної орієнтації. В тому випадку, коли уявлення про майбутню професію поверхневі, існує слабка мотивація навчання, не визначені чіткі пріоритети у професійній площині, відстань між індивідом та сферою його нинішньої (освітньої) та майбутньої (професійної) діяльності є достатньо великою і має тенденцію до постійного збільшення, аж до повного розриву. Подібний розрив, своєю чергою, може проявлятися у формалізації процесу навчання (недисциплінованості, безвідповідальності, низькій успішності тощо) чи навіть його припиненні або зміні профілю підготовки.

Можемо говорити про декілька основних форм прояву феномену професійної маргінальності студентів. *Суб'єктивні прояви* пов'язані зі станом свідомості студентів, аксіологічними компонентами, ставленням до майбутньої професії. *Суб'єктивно-об'єктивні* – включають набір знань і навичок, що має тенденцію до зростання відповідно до терміну навчання у ВНЗ, та *об'єктивні*, які виражаються у зовнішніх формах поведінки, що так чи інакше мають “професійне забарвлення”.

На нашу думку, основою для визначення цих трьох аспектів досліджуваного явища може виступати установка на професію. “Установка – це готовність, схильність суб'єкта до певної активності та дій відносно будь-якого об'єкта” [8, с. 383]. Звідси, установка на професію може розглядатись як готовність до набуття фахових знань і навичок та дії щодо їх практичної реалізації. Важливо з'ясувати ставлення молоді людини одночасно до двох взаємопов'язаних сфер: освітньої та професійної. З огляду на це, досліджуваний

нами феномен ми можемо розглядати у двох аспектах: перший – як налаштування на отримання професійних знань, другий – як орієнтація на практичну діяльність за фахом.

Природним шляхом перетворення молодої людини у професіонала є його ефективна первинна професіоналізація (отримання спеціальних знань, розвиток здібностей) та надалі робота за фахом, придбання практичних навичок, досвіду. Так, наприклад, ті молоді люди, котрі чітко для себе визначили майбутню професію, цілеспрямовано обирали ВНЗ та факультет, свідомо та емоційно готували себе до певної професії, шляхом навчання будуть швидко наблизитись до відповідної професійної групи. Часто ці студенти вже під час навчання намагаються працювати за майбутнім фахом, отримувати не тільки теоретичні знання, але й практичний досвід, а відтак на виході з ВНЗ вони стають володарями певного (іноді дуже значного) обсягу професійного капіталу, який дає змогу їм швидко інтегруватись у ту чи іншу професійну групу.

Існує й інша група студентів, яка демонструє, так би мовити, “нестандартний” шлях входження у професійні структури суспільства. Мова йде про тих молодих людей, які розглядають навчання як обіцянку, що дали батькам, або як певний період життя, по закінченні якого вони мають отримати диплом – формальне підтвердження освітнього рівня. Це молоді люди, що слабо мотивовані на навчання, байдужі до якості знань, не орієнтовані на практичну діяльність за фахом. Такі студенти не лише не наближаються до відповідної професійної групи, а швидше навпаки – рухаються у зворотному напрямку, віддаляючись та відчужуючись. Їхнє маргінальне становище у професійній сфері на етапі перебування у ВНЗ буде проявлятися лише в оціночних судженнях стосовно навчання й майбутньої професії, незацікавленості, пасивності та невисокої академічній успішності, проте у площині реальної професійної діяльності поведінка таких псевдоспеціалістів може стати джерелом відкритих конфліктів та явного відчуження їх від професійної спільноти.

Стратегії поведінки цих двох груп можна охарактеризувати як різноспрямовані. Проте доцільно говорити ще про одну групу студентів, які також вирізняються високим потенціалом маргінальності. Це молоді люди, котрі вже під час навчання у ВНЗ усвідомлюють, що вони “непотрібні в професії”, що перед ними постане складна проблема працевлаштування за фахом, що їхній капітал не забезпечить перемогу в конкурентній боротьбі на ринку праці. Вони розчаровуються у майбутній професії, не будують планів професійно самореалізовуватись за фахом, тому відкрито заявляють, що перебувають у стінах ВНЗ тільки заради отримання диплома про освіту. Ця група потенційно дуже конфліктна, оскільки протиріччя між бажаннями працювати за фахом і можливостями працевлаштуватись повністю усвідомлено, отже, й усвідомлено відокремлення, відчуження, обмеження їхніх можливостей просування у напрямку до професійної сфери.

Поведінка представників зазначених груп дає змогу зробити припущення про посилення маргіналізації студентства, що виникає внаслідок відособлення студентської молоді від їхньої майбутньої професії під час навчання. Саме цей процес привертає до себе значну увагу і засвідчує факт порушення виконання системою вищої професійної підготовки профорієнтаційної функції.

Ґрунтуючись на висловлених ідеях, можемо запропонувати символічний поділ

студентства на декілька груп. Основа такої класифікації – рівень прояву феномену професійної маргінальності. Згідно з цим основним критерієм ми виділяємо три групи студентів: 1) “професіонали”, 2) перехідна група, 3) “аутсайтери” (рис. 1). Перша група, яку ми умовно назвали “професіонали” – це студенти, що мають чітку та стійку установку на професію. Їх вирізняє високий рівень обізнаності щодо специфіки майбутньої роботи, готовність відчувати певні незручності, пов’язані з роботою, висока мотивація навчання (освіта розглядається як умова входження у відповідне професійне співтовариство), прагнення до постійного нарощування професійних знань та навичок шляхом самоосвіти й розширення кола спілкування з професіоналами. Для цієї групи студентів характерні низькі показники професійної маргінальності, адже впевненість їхніх устремлінь виявляється у чіткому бажанні працювати за спеціальністю після закінчення ВНЗ. Ці студенти, навіть у разі несприятливої професійної кон’юнктури на ринку праці, будуть наполегливо шукати місце роботи за фахом, навіть якщо потрібно починати з невігідних професійних позицій.

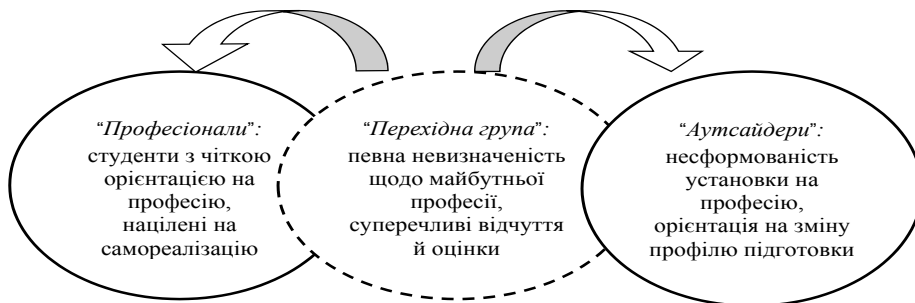

Рис. 1. Типологія студентських груп за рівнем професійної маргінальності

Друга група, що зображена на рисунку 1, отримала назву “перехідна”. Її представникам притаманна суттєва невизначеність бажань, оцінок, прагнень стосовно майбутньої професії. Це ті особи, хто сумнівається у правильності вибору напрямку підготовки, не має чіткої орієнтації на професійну самореалізацію за отриманим фахом. Перехідна група нестійка, її межі дуже рухливі. Можна припустити, що вона зменшується кількісно й змінюється якісно у процесі “дорослішання” студентів. На випускних курсах тих, хто не визначив своє ставлення до професії, майже не залишається. Переважна більшість для себе вже чітко визначила: чи буде обрана професія справою життя, чи отримані у ВНЗ знання й навички будуть виступати базою для освоєння іншого професійного напрямку. Характерною особливістю цієї групи є те, що її представники перебувають у стані пошуку. Тому в межах групи виникають тенденції тяжіння деяких її елементів до більш стійких утворень. Отже, одна частина молодих людей згодом приєднується до “професіоналів”, інша – перетворюється в “аутсайдерів”.

“Аутсайтери” – група, що презентує протилежний полюс устремлінь студентів на етапі професійної освіти. Для цієї групи характерною є несформованість установки на професію, бажання та реальні наміри змінити професію та напрям підготовки,

формалізація навчання й орієнтація на отримання тільки диплома про вищу освіту, прагматичне ставлення до майбутньої роботи. Зазвичай негативні оцінки професії, що надають представники цієї групи, поєднуються з небажанням працювати за фахом.

Ця типологія окреслює внутрішню неоднорідність студентського середовища, що обумовлює різні шляхи інтеграції студентської молоді у суспільство через професію. Внутрішня диференціація студентської молоді, зокрема, за ознаками сформованості установки на професію та налаштованості на практичну діяльність, може розглядатись як підґрунтя для побудови стратегій подолання первинної та вторинної професійної маргінальності.

Руйнування системи державного замовлення та розподілу молодих спеціалістів після закінчення ВНЗ змінила ставлення молоді до навчання, професії, роботи. В епоху глобалізації та технічного прогресу від працівника вимагаються не тільки знання і вміння, передбачені певною професією, але й здатність творчо підходити до виконання поставлених завдань, майстерність, спроможність здобувати нові знання і використовувати їх у своїй діяльності, уміння постійно примножувати, збагачувати власний досвід. Звідси, завдання сучасних закладів вищої освіти дещо ускладнюється. ВНЗ повинні не тільки підготувати висококласного фахівця у певній галузі, але й надати декілька “рецептів”, що полегшать інтеграцію молоді людини у трудову сферу.

Відповідно розуміють ситуацію, що сьогодні склалась у суспільстві, й українські студенти. Дослідження соціологів Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, що проводились під керівництвом д. соц. н., проф. Л. Г. Сокурянської, довели таке: орієнтацію сучасного студентства на матеріальний достаток необхідно сприймати як умову їх самореалізації. Зросла також значимість таких цінностей професії, як “можливість мати престижну роботу, самостійно приймати рішення, домогтися високого статусу в суспільстві, зробити кар’єру” [6, с. 374].

Усвідомлення високого рівня вимог, що висувають роботодавці до потенційних працівників, приходять не тільки під час перших спроб працевлаштування, а, швидше, ще під час навчання у вищому навчальному закладі. Однак, суттєво ставлення молоді до процесу опанування професією поки що не змінюється. Освіта зазвичай зводиться до отримання формального підтвердження (диплома) про закінчення того чи іншого ВНЗ. Чому ситуація складається саме таким чином? Ми бачимо декілька взаємозалежних причин цієї ситуації. По-перше (це головне), суттєво поглибився розрив між системою освіти і сферою виробництва. Ці взаємопов’язані сфери почали функціонувати майже автономно. Промислове виробництво, яке сьогодні, на жаль, знаходиться у складній ситуації й потребує модернізації та технічного оновлення, орієнтується на високопрофесійних фахівців, проте не здатне забезпечити їм гідні умови праці та рівень заробітної платні. Як результат, маємо суттєве зниження престижу інженерно-технічних професій. Переорієнтація у сферу виробництва послуг призвела до значних деформацій на ринку праці (“перевиробництво” спеціалістів одного профілю, нестача підготовки за іншим напрямком). Друга причина криється у реформуванні системи освіти, небажанні (неспроможності) її адекватно реагувати на потреби ринку праці та виробничої сфери. Як зазначила О. Балакірева, “сучасна вища освіта певним чином є не професійною і не спеціалізованою, а, швидше, загальною (своєрідною передумовою для подальшого професійного самовизначення)” [1, с. 11].

Отже, можна констатувати, що сучасне студентство, яке набуває певні теоретичні знання у стінах вищих навчальних закладів, не достатньо послуговується ними у реальній практичній діяльності. Тому молодь маргіналізується, оскільки виходить на ринок праці “неозброєною”, із незначним набором ресурсів, якими вона може розпоряджатися у процесі адаптації до нового для неї професійного середовища.

Для сучасного студентства і освітня, і професійна сфери виступають своєрідними агентами маргіналізації. Головним завданням вищої школи повинне стати посилення профорієнтаційної функції. Формування установки на професію є одним із найважливіших засобів зниження рівня професійної маргінальності студентства. Несформованість такої установки призводить до прояву типових рис професійного маргінала: 1) безвідповідальне ставлення до навчання (орієнтація на отримання диплома про вищу освіту); 2) необізнаність стосовно специфіки майбутньої професії; 3) орієнтація на іншу професію; 4) відсутність бажання працювати за професією після закінчення ВНЗ (це свідчить, з одного боку, про усвідомлення неконкурентоздатності та непрестижності майбутньої професії, з іншого – про власну нездатність реалізувати професійні функції); 5) нездатність (небажання) постійно збільшувати знання, оволодівати практичними навичками; 6) невпевненість у власному професійному майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Балакірева О. М.* Трансформація цінностей освіти / О. М. Балакірева, О. В. Валькована // *Український соціум*. – 2007. – № 4. – С. 7–19.
2. *Лантух А. П.* Студенчество – маргинальный опыт / А. П. Лантух // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. – 2000. – № 492. – С. 121–127.
3. *Оксамитна С.* Соціально-класові засади освітньої нерівності в Україні / Світлана Оксамитна // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2006. – № 3. – С. 116–136.
4. *Оксамитна С.* Міжгенераційна класова та освітня мобільність / Світлана Оксамитна. – К. : НаУКМА ; Аграр Медіа Груп, 2011. – 287 с.
5. *Панина Н.* Молодежь Украины: структура ценностей, социальное самочувствие и морально-психологическое состояние в условиях тотальной аномии / Н. Панина // *Социология: теория, методы, маркетинг*. – 2001 – №1. – С. 5–26.
6. *Сокурянская Л. Г.* Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Л. Г. Сокурянская. – Харьков : Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина, 2006. – 576 с.
7. *Сокурянська Л. Г.* Ціннісна детермінація дозвіллевих практик як простору актуалізації духовного світу особистості / Л. Г. Сокурянська // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. № 999 Серія “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи”: зб. наук. праць / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Х. : ХНУ, 2012. – С. 179–185.
8. *Социологический энциклопедический словарь*. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / Редактор-координатор – академик РАН Г. В. Осипов. – М. : Издательская группа ИНФРА•М – НОРМА, 1998. – 488 с.
9. *Федоренко Н.* Вторичная занятость студентов в современных условиях / Н. Федоренко // *Соціальні виміри суспільства*. – Вип. 7. – К. : Інститут соціології НАН України, 2004. – С. 294–309.

Стаття надійшла до редколегії 19.04.2012

Прийнята до друку 24.05.2012

STUDENTSHIP PROFESSIONAL MARGINALITY

O. Butylina

*Kharkiv National University of Internal Affairs,
Dzjuba av., 16, Kharkiv, Ukraine, 61019,
elena_butylina@mail.ru*

The article examines pre-conditions of studentship professional marginality phenomenon appearance. Essential characteristics of this phenomenon are determined, students' typology according to level of professional marginality display is suggested. The author makes conclusions concerning influence of reformation of higher education system in Ukraine on spreading of professional marginality phenomenon in students' environment.

Key words: professional marginality, studentship, attitude, primary marginality, secondary marginality.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ МАРГИНАЛЬНОСТЬ СТУДЕНТОВ

Е. В. Бутылина

*Харьковский национальный университет внутренних дел,
просп. Дзюбы, 16, г. Харьков, Украина, 61019,
elena_butylina@mail.ru*

В статье рассматриваются предпосылки возникновения феномена профессиональной маргинальности студенчества. Определяются его сущностные характеристики, предлагается типология студентов по критерию уровня проявления профессиональной маргинальности. Автор делает вывод о влиянии реформирования системы высшего образования в Украине на распространение феномена профессиональной маргинальности в студенческой среде.

Ключевые слова: профессиональная маргинальность, студенчество, установка, первичная маргинальность, вторичная маргинальность.